

Teorije zarote po slovensko: antisemitizem brez Judov

Abstract

Conspiracy Theories, the Slovenian Way: Anti-Semitism without the Jews

The author discusses the "conspiracy theories" that were asserted in Slovenia with the onset of modernisation at the end of the 19th century. The basic idea of the paper is that "conspiracy theories" were built on the very creation of modern political thought in Slovenia, and that they hitherto remain intrinsic to the Slovenian political life as a concept of political mobilisation. The article brings a short history of the Jews in Slovenia and the forms of anti-Semitism in Slovenia. Rather distinctively, the Jews in this area historically never played an important social, economic, cultural or political role. In different historic periods, Jewish population was very low or even non-existent. The "case of Slovenia" thus confirms the thesis that throughout the European history anti-Semitism has never really been in balance with the number of Jews and their influence within a society. Otherwise, the Slovenian anti-Semitism had been taken over from elsewhere, mainly from the cultural areas of Central Europe; in the Slovenian case, we can also find different kinds of anti-Semitic influences, and the stigmatized image of Judaism played an important role in various ideologies.

Keywords: conspiracy, anti-Semitism, Jews, homosexuals, Freemasons

Egon Pelikan is Associate Professor of 19th and 20th century history at the Faculty of Humanities, University of Primorska. (egon.pelikan@zrs.upr.si)

Povzetek

V prispevku obravnavam »teorije zarot«, ki so se na Slovenskem uveljavile z nastopom modernizacije ob koncu 19. stoletja. Osnovna misel prispevka je, da je bila »teorija zarote« vgrajena v izhodišče nastajanja moderne politične misli na Slovenskem in kot koncept politične mobilizacije deluje v političnem življenju zelo podobno vse do danes. V prispevku so na tem primeru najprej na kratko predstavljene zgodovina Judov na Slovenskem in oblike antisemitizma v zgodovini Slovencev. Posebnost zgodovine judovstva in posledično antisemitizma na Slovenskem je, da Judi v zgodovini tega prostora nikoli niso imeli pomembnejše družbene, gospodarske, kulturne ali politične vloge. Tudi judovska populacija je bila na Slovenskem v različnih zgodovinskih obdobjih majhna, ali pa je sploh ni bilo. »Slovenski primer« do skrajnosti potrjuje tezo, da v evropski zgodovini antisemitizem nikoli ni bil v realnem sorazmerju s številom Judov in njihovim vplivom v neki družbeni skupnosti. Sicer so Slovenci antisemitizem prevzemali od drugod, predvsem iz kulturnih prostorov srednje Evrope; in na slovenskem primeru lahko spremljamo prepletanje vrste antisemitskih vplivov, pri katerih je imela stigmatizirana podoba judovstva pomembno vlogo v različnih ideologijah.

Ključne besede: zarota, antisemitizem, Judi, homoseksualci, masoni

Egon Pelikan je izredni profesor zgodovine 19. in 20. stoletja na Fakulteti za humanistične študije, Univerza na Primorskem. (egon.pelikan@zrs.upr.si)

V prispevku obravnavam »teorije zarot«, ki so se na Slovenskem uveljavile z nastopom modernizacije ob koncu 19. stoletja. Osnovna misel prispevka je, da je bila »teorija zarote« vgrajena v izhodišče nastajanja moderne politične misli na Slovenskem in kot koncept politične mobilizacije deluje v političnem življenju zelo podobno vse do danes. Najprej na kratko predstavim zgodovino Judov na Slovenskem in oblike antisemitizma v zgodovini Slovencev. Posebnost zgodovine judovstva in posledično antisemitizma na Slovenskem je dejstvo, da Judi v zgodovini tega prostora nikoli niso imeli pomembnejše družbene, gospodarske, kulturne ali politične vloge (Pančur, 2013: 107). Tudi judovska populacija je bila na Slovenskem v različnih zgodovinskih obdobjih maloštevilna, ali pa je sploh ni bilo. »Slovenski primer« do skrajnosti potrjuje tezo, da v evropski zgodovini antisemitizem nikoli ni bil v realnem sorazmerju s številom Judov in njihovim vplivom v neki družbeni skupnosti (Pelikan, 1997).

Sicer so Slovenci antisemitizem prevzemali od drugod, predvsem iz kulturnih prostorov srednje Evrope; in prav na slovenskem primeru lahko spremljamo prepletanje vrste antisemitskih vplivov, pri katerih je imela stigmatizirana podoba judovstva pomembno vlogo v različnih ideologijah.

Predmoderni antisemitizem

Poseben pomen ima v tem pogledu pomembna vloga katolicizma na Slovenskem, ki je, tako kot drugod v srednji Evropi, skozi večstoletno tradicijo prikazovala Jude v obče razširjeni vlogi »Kristusovih morilcev«.

Novo obdobje v zgodovini slovenskega antisemitizma je čas ob koncu 19. stoletja, ko se na Slovenskem oblikujejo moderna politična gibanja. V ideologijah slovenskega političnega katolicizma, liberalizma, ideologiji socialne demokracije itd. naletimo na večino t. i. »srednjeevropskih« oblik antisemitizma. Na splošno lahko rečemo, da je na Slovenskem v tem času zaznati vse tiste oblike antisemitizma, ki so značilne za provincialne predele avstroogrške monarhije in imajo svoje korenine v soočanju družbe z modernizacijo.¹

V skladu s poznim nastankom politično-nacionalnih elit na Slovenskem in tudi poznim razvojem političnega življenja v Avstro-Ogrski so se politične dileme Slovencev v 19. stoletju – vsaj spocetka in bolj kot drugod – reševale v slovenski literaturi. Reševanje političnih dilem na

¹ Najpomembnejši modernizacijski procesi, na izzive katerih so ideologije 20. stoletja »dajale odgovore«, so bili:

1. Industrializacija z množično proletarizacijo kot posledico.
2. To je povzročilo naraščanje mestnega prebivalstva, ki časovno sovpada z veliko demografsko rastjo v 19. stoletju.
3. Vdor kapitalističnih procesov na vsa področja družbenega življenja.
4. Liberalizem kot ideologija »razkrajajočega« se industrijskega kapitalizma.
5. Nacionalizem, ki naj bi ogrožal katoliški univerzalizem in je kot element politične mobilizacije pomenil politično prednost za liberalni tabor.
6. Nastanek strank, kar naj bi spet bilo posledica liberalistične »izrojenosti« družbe.
7. Parlamentarizem kot liberalističen, racionalističen, mehanicističen itd. instrument, ki naj bi bil orodje posameznih družbenih interesnih skupin, politična konkurenca pa naj bi vodila v razkroj in anarhijo, saj naj bi bila (že demokracija kot taka) posledica »odpada od vere« in (francoske) revolucije.
8. Nastanek tiska in javnega mnenja, ki naj bi bila v službi zastopanja, propagiranja in obrambe prej omenjenih »kvarnih« procesov.
9. Brezbožni šolski sistem, ki naj bi odtujeval otroka Cerкви, družini, nrvnosti, itd.

Naštel sem nekaj »modernizmov«, seveda pa spadajo k takim »novostim« vsi družbeni trendi in pojavi, ki so kakorkoli (dejansko ali domnevno) ogrožali interese Cerkvne in političnega katolicizma. Sem so spadali še »žensko vprašanje«, »izrojena umetnost«, kinematografi, šport, vse do literarnih zvrsti, načinov prehrane in različnih plesov itd. Na vsa ta vprašanja se je politični katolicizem odzval z ideološkim in političnim programom, ki naj bi oživil »staro družbeno harmonijo«, in v tem kontekstu so bili za konsistenco ideologije političnega katolicizma ključnega pomena Judi, masoni, liberalci itd., ki naj bi bili tak razvoj sploh zakrivali.

literarnem področju je bila sicer značilnost t. i. »nezgodovinskih narodov«, tj. tistih evropskih narodov, ki niso imeli lastnih političnih elit (Slovaki, Slovenci itd.). V skladu s tem dejstvom, ob katerem je značilno tudi, da je v zgodovini Slovencev v 19. stoletju najti veliko politikov med pisatelji (in nasprotno), so antisemitski stereotipi našli odsev tudi v slovenski literaturi (Rupel, 1987: 261–291; Virk, 1993).

Iz verske, literarne, politične in ideološke antisemitske tradicije je na Slovenskem nastala prav posebna oblika antisemitizma – antisemitizem brez Judov. Ta tradicija najbrž na poseben način opredeljuje odnos Slovencev do judovstva in Judov vse do danes.

Zgodovinski pregled do druge vojne

Arheološke najdbe delno potrjujejo, da so bili Judi že v antiki naseljeni tudi v večini večjih mest na Slovenskem. Prav tako je za srednji vek dokazana prisotnost Judov v Mariboru leta 1274 (Jelinčič, 2009: 21). Za Ljubljano imamo na voljo listine šele iz prve polovice 14. stoletja, v njih pa se omenjajo Judi, ki so se v Ljubljani ukvarjali s posojanjem denarja (Jelinčič, 2009: 26). Judi so se na slovensko ozemlje naseljevali iz nemškega prostora. Iz listin, ki obravnavajo ukvarjanje z denarnimi posojili, je razvidno, da je bila vloga Judov v mestih na današnjih slovenskih tleh do 15. stoletja povezana predvsem s financiranjem pomembnih fevdalnih družin in s trgovino na večje razdalje. Ta je potekala med Hrvaško, Madžarsko in severnoitalijanskimi mesti (Valenčič, 1992: 94). Najmočnejši središči judovske skupnosti na Slovenskem sta bili mesti Maribor in Gorica. Pravni status Judov v habsburških deželah je enotno urejal poseben pravni red, t. i. *Judenordnung*, ki ga je leta 1244 izdal Friedrich II. Habsburški. Štajerski, koroški in kranjski Židi so bili tudi enotno (tj. skupno) obdavčeni (Valenčič, 1992: 5).

V ta čas segajo tudi prva poročila o pogromih nad Judi. Leta 1290 je bil povod/vzrok pogroma v Ljubljani izgubljeni otrok, leta 1337 naj bi Judi v Ljubljani zastupili vodnjake, leta 1408 pa je bila vzrok antisemitskih nemirov obsodba pripadnika judovske skupnosti v Ljubljani, ki je bil obglavljen, ker se je telesno združil s kristjanko (Valenčič, 1992: 16).

Pritiski deželnih stanov na cesarja, naj judovsko prebivalstvo izseli, so bili posledica zadolženosti fevdalnih rodbin pri judovskih izposojevalcih, pa tudi odpora trgovskih cehov v mestih, ki so nasprotovali judovski trgovini. Na pritisk deželnih stanov je marca 1496 cesar Maksimilijan izdal edikt o izgonu Judov iz Štajerske in Koroške. Edikt sprva ni zajel območja Kranjske, saj so se tam živeči Judi odkupili tako, da so cesarju ponudili večjo vsoto kakor stanovci za izgon. Ne glede na to je leta 1515 sledil izgon vseh Judov tudi iz dežele Kranjske. Židovske skupnosti so ostale le še v obalnih mestih v slovenski Istri pod beneško oblastjo in v Prekmurju (Valenčič, 1992: 94).

Ob koncu 18. stoletja, pod vladavino Jožefa II. Habsburškega, je zakonodaja znova dopuščala nemoteno trgovsko dejavnost Judov v slovenskih deželah v času letnih sejmov (Toš, 2013: 38). Z ustanovitvijo Napoleonovih Ilirskih provinc v letih 1809–1813 se je za kratek čas uveljavila popolna svoboda v gospodarski dejavnosti in s tem tudi možnost naselitve za Jude (Podberšič, 2013: 123). Po odhodu Francozov in restavraciji so spet obveljali stari zakoni izpred časa Ilirskih provinc. Enako se je ponovilo tudi v obdobju po revoluciji leta 1848 (Toš, 2013: 41). Šele po avstrijsko-pruski vojni leta 1866 in uvedbi dualizma je ustava, sprejeta 21. decembra 1867, uvedla popolno enakopravnost za vse državljane, ne glede na veroizpoved (Toš, 2013: 41).

Toda tudi pred 1. svetovno vojno je bilo priseljevanje Judov v slovenska mesta zelo maloštevilno. Denimo, po podatkih statistike prebivalstva na podlagi desetletnih ljudskih štetij je v rubriki o religiozni pripadnosti navedeno, da je v Ljubljani prebivalo leta 1880 74 meščanov judovske vere, leta 1890 jih je bilo 76, 95 leta 1900 in 116 Judov leta 1910 (Valenčič, 1992: 64).

Večinoma so bili zastopniki tujih družb z družinami, trgovci in obrtniki ter člani nemškega gledališča in opere v Ljubljani, ki pa so praviloma gostovali samo kakšno sezono. Eno največjih

judovskih središč na slovenskih tleh se je v 19. stoletju oblikovalo v Prekmurju, ki pa je bilo šele po 1. svetovni vojni in trianonski mirovni pogodbi leta 1920 priključeno Kraljevini SHS.

Sredi tridesetih let je začelo naraščati število Judov zaradi priseljevanja, kar je bilo posledica nacistične politike v Nemčiji in v srednji Evropi sploh. V Ljubljani, denimo, se je zaradi tega število Judov podvojilo – a je bilo še vedno ostalo sorazmerno majhno, četudi je bil strah nekaterih politikov zaradi naraščanja judovskega prebivalstva v Dravski banovini očitno velik, saj je oktobra leta 1940 vlada Kraljevine Jugoslavije izdala zakon, s katerim je odredila *numerus clausus* pri vpisu Judov na strokovne šole, gimnazije in univerzo v Ljubljani (Pelikan, 1998). Kljub temu pa lahko tudi za ves čas med vojnama nesporno trdimo, da je bilo judovske populacije v slovenskih mestih tako malo, da to ni bila družbena skupina, ki bi imela vidnejši vpliv na gospodarsko, kulturno ali politično življenje Slovencev (Valenčič, 1992: 103).

Pred letom 1941 je v Kraljevini Jugoslavije živelo 64.159 Judov, na vsem slovenskem ozemlju v Kraljevini Jugoslaviji pa okoli 800 (Toš, 2013: 10). Večina je bila pozneje umorjena v nacističnih taboriščih, predvsem v Auschwitzu, kamor so bili deportirani tudi prekmurški Judi, predstavniki najštevilnejše judovske skupnosti na slovenskem ozemlju (Toš, 2013: 10). Judi iz italijanske okupacijske cone so bili deportirani v italijansko koncentracijsko taborišče na otoku Rabu (Levental, 1994), goriški Judi pa so bili v celoti deportirani v letih 1943–1944 potem, ko so Goriško zasedle nacistične oblasti (Podberšič, 2013: 129). (Usodo judovske skupnosti na Goriškem tematizira npr. roman *Sonnenschein* (2009) hrvaške pisateljice Daše Drndić. Roman temelji na vodilih ustne zgodovine, prostorsko središče romana pa obvladuje dokumentarni diskurz, saj v poglavju *Za vsakim imenom se skriva zgodba* navaja seznam imen Judov, ki so bili ubiti ali deportirani med letoma 1943–1945 (Matajc, 2011).

Antisemitizem v slovenski literaturi

V slovenski literaturi je uporaba antisemitskih stereotipov sicer značilna že za prevode svetopisemskih zgodb, v zgodovini pa lahko antisemitsko tradicijo na območju večinsko katoliške Slovenije v široki paleti spremljamo tudi skozi druge medije: od cerkvenih fresk in pridig do prvih katekizmov ali veronauka za otroke (Grdina, 1989: 267). Dvig slovenščine na evropskim jezikom enakovredno raven so spremljali tudi antisemitski stereotipi (Grdina, 1989: 267).² V literarnih zvrsteh, od poezije, večernih povesti, mladinske literature (Murnik, 1984) do zgodovinskega romana, zgodovinskih dram (Novačan, 1925; Župančič, 1972) itd., lahko spremljamo stereotipe o »judovskih trgovcih«, »judovskih časnikarjih«, »judovskih kapitalistih«, »judovskem pohlepu, nemoralnosti in sebičnosti« itd. (Peršič, 1985: 22).

Vse do časa po 1. svetovni vojni na slovenskem etničnem ozemlju ni bilo univerze³ in slovenski študenti, ki so predstavljali tedanjo in poznejšo elito (v času med obema vojnama), so se praviloma šolali na Dunaju, v Gradcu in Pragi, kjer so prevzemali tudi antisemitizem. Josip Vošnjak, Janez Evangelist Krek, Ivan Šušteršič in številni drugi slovenski pisatelji, politiki in ideologi slovenskih političnih strank so odobraval antisemitizem. Tudi socialdemokrat in

² Prikazovanje Judov se v slovenski literaturi in v slovenščini torej začne s Prešernom v pesmi :

»Jud'nja je ko satan zvita,
kadar boš z njo zavozlan,
privoščila skoporita
komaj ti bo sok neslan.«

³ Univerza v Ljubljani je bila ustanovljena leta 1919 kot prva univerza na slovenskem ozemlju; če zanemarimo obdobje Ilirskih provinc, ko je v Ljubljani štiri leta delovala akademija s francoskim učnim jezikom.

pisatelj Ivan Cankar je bil v svojem antisemitizmu blizu Luegerjevim predstavam o judovstvu.⁴ Seveda je antisemitizmu na Slovenskem, ko je bil ta enkrat uvožen iz središč cesarsko-kraljeve monarhije, manjkal objekt, kar pa ni oviralo razvoja v smeri strastnega antisemitizma – »antisemitizma brez Judov«. Posebno razširjen je bil v tisku, političnih programih in ideologiji tedaj najpomembnejše in najmočnejše politične stranke na Slovenskem, Slovenske ljudske stranke, ki je bila stranka slovenskega političnega katolicizma.

Antisemitizem je ob koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja sicer značilen za vse tri glavne politične tabore na Slovenskem: slovenske liberalce, socialdemokrate in stranko slovenskega političnega katolicizma.

V ideologijah slovenskega liberalizma in političnega katolicizma sprva nastopa Jud kot sovražnik slovenstva – kot zaveznik nemštva in Nemcev na Slovenskem.

Kmalu po razcepu slovenske politike na liberalno in katoliško stranko konec 19. stoletja so se – po ekskluzivistični definiciji naroda v ideologiji političnega katolicizma naj bi bil le »*katoliški Slovenec pravi Slovenec*« (Ušenčnik, 1912: 380) – hitro v istem košu z Judi in Nemci znašli še slovenski liberalci ... pravzaprav so drug drugim v ideološko-programskih tekstih stranke političnega katolicizma pogosto pomenili sinonim.

Socialdemokrati se v svojem antisemitizmu idejno bistveno ne oddaljujejo od antisemitizma, ki ga lahko izpeljemo iz Marxovega dela *Zur Judenfrage* (1843). Judi so bili za socialdemokrate predvsem sinonim za kapitalizem, zato so bili kot taki predmet stereotipiziranja tudi v socialdemokratskem časopisu (Sperber, 2014).

Posledica demokratizacije v habsburški monarhiji v začetku 20. stoletja sta bila na Slovenskem triumfalistični pohod slovenskega političnega katolicizma in absolutna politična prevlada katoliškega političnega tabora. Zmaga konservativnih strank je bila sicer značilna za provincialna okolja habsburške monarhije, kjer so imele družbe težave z modernizacijo. Na drugi strani je prevlado političnega katolicizma in njegov veliki vpliv na slabo urbanizirano okolje omogočala tudi mreža, ki jo je zagotavljala organizacijska struktura Katoliške cerkve. Ta prevlada je na Slovenskem trajala do 2. svetovne vojne in ker je bil konstitutivni element ideologije slovenskega političnega katolicizma antisemitizem, se je zdaj širil toliko laže in hitreje.

Judi, liberalci, prostožidarji, protestanti – in drugi

Ideološko-mobilizacijska funkcija Judov v ideoloških kontekstih se nam kaže kot uveljavljanje »teorije zarote v družbi«, ki se modernizira. V okviru ideologije političnega katolicizma so bili Judi/judi⁵ postavljeni na najvišje mesto med domnevnimi »ideološkimi nasprotniki«. Vse od nastanka ideologije slovenskega političnega katolicizma so bili antipod »katoliški resnici«, bili so nevarni t. i. »drugi« oz. »tujec« v funkciji operacionalizacije in legitimizacije ideologije oziroma t. i. »mi – diskurza« (»mi katoličani« in »drugi«). Postavljeni so bili v vrh piramide družbenih skupin, verskih manjšin, rasnih skupin, ljudi z drugačnim svetovnim nazorom itd., ki naj bi se združili v »zaroti« proti Cerkvi in njeni vlogi v družbi in državi. Tako so jih vedno znova uporabili kot sredstvo za notranjo »sousmeritev« (*die Gleichschaltung*) in zunanjo operacionalizacijo ideologije.

Pri analizi antisemitizma v ideologiji političnega katolicizma se osredinjamo na stališča glavnih ideologov v zgodovini katoliškega gibanja na Slovenskem: Antona Mahniča, Janeza Evangelista Kreka, Aleša Ušeničnika in še nekaterih. Zaradi ostro vertikalno oz. hierarhično strukturiranega organizacijskega sistema političnega katolicizma na Slovenskem so kot glavni

⁴ Za Karla Luegerja je bilo »judovstvo« sinonim za vse slabosti kapitalizma. Znan je bil po izreku: »Jaz določam, kdo je Jud.«

⁵ Velika začetnica se nanaša na narodnostno pripadnost, mala začetnica pa na religiozno opredeljenost.

»dobavitelji ideologije« (*die Ideologielieferanten*) bistveno oblikovali idejno (in politično) vzdušje v katoliškem taboru na Slovenskem od konca 19. stoletja do konca 2. svetovne vojne.

V spopadu (in akomodaciji) z »resničnostjo« zavzemajo »judovski zarotniki« v delih vodilnih katoliških ideologov pomembno mesto. So pravzaprav element, ki na svojevrsten način omogoča političnemu katolicizmu diskurz z realnim življenjem. Če npr. stanovski družbeni model v posameznih državah (še!) »ne deluje«, naj bi bile za to krive take zarotniške združbe. Če pa Judov, kot npr. na Slovenskem, sploh ni bilo, pa naj bi uvedbo take »nove stanovske ureditve« onemogočal npr. »judovsko liberalni duh«, ki naj bi na Slovensko vdiral iz »pojudene« Evrope. Krog ideološke imunizacijske strategije je bil tako sklenjen tudi po smrti ali odsotnosti ideološkega sovražnika.⁶

V skladu s tradicijo, ki jo je v monarhiji v ideološkem pogledu zastopal npr. Karl von Vogelsang (Hanisch, 1975: 78),⁷ avstrijska krščansko-socialna stranka v večini primerov ni zastopala verskega ali rasnega antisemitizma, temveč predvsem t. i. ekonomski antisemitizem, v skladu z možnostjo njegove uporabe za politično mobilizacijo. Ta je bil v večini primerov izpeljan iz t. i. »judovskega duha«, ki naj bi s svojo »individualistično, materialistično, egoistično« itd. naravo pahnil družbo na pot brezbožnega razvoja (Hellwing, 1972: 24).

V vseh vprašanih o vlogi Cerkve v državi in družbi je politični katolicizem tudi na Slovenskem prepoznaval iste nasprotnike, ki naj bi bili (posledično) krivi tudi za vse negativne procese v družbi (tj. modernizacijo v najširšem pomenu). Ta vprašanja so bila sicer odločilna za nastanek vseh konservativnih ali t. i. »desnih« ideologij v Evropi in – tudi na Slovenskem. V tem kontekstu so bili za konsistenco ideologije političnega katolicizma ključnega pomena Judi, masoni itd., ki naj bi bili tak razvoj povzročili. Te zarotniške skupine naj bi se medsebojno tudi povezoval in tesno prepletale, najpomembnejše mesto v teorijah zarote pa je pripadalo prav Judom/judom.

V nadaljevanju bom navedel nekaj primerov. *Industrializacija* naj bi bila posledica »pojude-nja«, »individualizma-liberalizma« itd. V tem primeru Judi nastopajo kot nosilci industrijskega kapitala. Pred 1. svetovno vojno se je politični katolicizem zavzemal za organizacijo zadružništva kot alternative industrializaciji, ker naj bi omogočilo obstanek kmeta kot »najbolj zdravega temelja« družbe. Šlo je za idealizacijo kmečkega življenja, lepote kmečkega jezika, njegove npravnosti itd., za nekakšen »*Blut und Boden*«, ki ga na Slovenskem lahko spremljamo vse do konca 2. svetovne vojne (Ušeničnik, 1910: 674–697).

Podobno vlogo oziroma kot sinonim za nasprotje *mesto–vas* je imelo tudi nasprotje med fizičnim in umskim delom. Mesto naj bi bilo v rokah Judov, liberalcev, masonov, ki manipulirajo, špekulirajo (simbol špekulacij je borza) itd., medtem ko »pošteni katoliški Slovenci« delajo, »se potijo« itd. Šlo je za nekakšen kult fizičnega dela in predstave, da blaginjo družbe ustvarja samo fizični napor. V značilnih alegoričnih zgodbicah, ki jih je v zanj značilnem duhovitem in zajedljivem slogu pisal Anton Mahnič, beremo, kako je Jud prišel na Slovensko, a žalosten ugotovil, da v slovenskem časopisju ni borznih napovedi, na Slovenskem pa ne menjalnic in borznih papirjev. Jud je poleg tega k Slovincem prihajal z vlakom (z železnico, ki je pomenila vdor v »slovenski način življenja«). V fiktivnem pogovoru z Judom »pravi Slovenec« (tj. Mahnič sam) podaja definicije:

⁶ Ko sem leta 1987 v Münchnu spraševal ddr. Heinricha Heima, kaj pravi danes, ko Judov v Nemčiji ni več (ker so jih on in njegovi pomorili – misel, ki sem jo takrat obdržal zase), »turbokapitalizem« pa kljub temu deluje še bolje kot pred vojno, mi je začuden nad mojo nevednostjo odgovoril: »Sie verstehen gar nichts – der Geist ist verjudelt.« [»Popolnoma nič ne razumete – duh je pojuden.«] (ddr. Heinrich Heim, roj. l. 1900. S Hitlerjem se je seznanil junija 1920 in to zgodnje poznanstvo je bilo razlog, da ga je Hitler izbral v svojo najožjo skupino. V neposredni bližini je zapisoval Hitlerjeve izjave in monologe, ki so praviloma trajali pozno v noč in jih pozneje objavil v *Monologe im Führerhauptquartier*. Glej Heinrich Heim, 1982.)

⁷ Karl von Vogelsang je bil kot ideolog katoliškega gibanja (t. i. *Ideologielieferant*) povezan z dunajskim županom Karlom Luegrom, vodilnim politikom dunajskih krščanske socialne stranke.

»Zaslužiti.« (...)»

»Npr. čevljar mi je naredil nove čevlje in jaz mu plačam, kar je zaslužil.« (...)»

»Si kaj pridelati,« npr. kmet si je z delom, s potom svojega obraza, s kopanjem pridelal lepo premoženje (...). Tedaj pri Slovencih ni zaslužka brez pota, brez kopanja. (Mahnič, 1890: 226)

Vdoru kapitalističnih odnosov na vsa področja družbenega življenja, kar naj bi bilo zgolj posledica »zarote« Judov, liberalcev, masonov itd., se kot nasprotje postavljajo »dobri stari odnosi« (stanovski princip ordonatura, ki naj bi nadomestil razredna in sploh vsa druga nasprotja, ki so bila posledica modernizacije).

Poseben problem sta bila *nacionalizem in nacionalna ideja sploh*, ki sta v Sloveniji sprva pomenila prednost za liberalno politično konkurenco. Po prvotni strategiji političnega katolicizma naj bi »nacionalizem premagali z versko idejo« V tem kontekstu je imel antisemitizem (npr. pri vodilnem slovenskem katoliškem ideologu Antonu Mahničju) mesto tudi v konkretnih, politično-aplikativnih zamislih. V zamisli o »premagovanju« nacionalnega partikularizma s »katoliškim univerzalizmom« se je Anton Mahnič na podlagi antisemitizma zavzemal tudi za formiranje skupnega katoliškega »Centruma« za celotno habsburško monarhijo. Leta 1896 je npr. zapisal:

Isto tako priznavajo vse stranke, da glavni zaveznik, glavna podpora liberalizma in kapitalizma je Judovstvo. (...) Zatorej so pa krščanski socialisti in katoliška ljudska stranka sprejeli v svoj program antisemitizem. (...) Evo tedaj točke k skupnemu programu! Antisemitizem nam je neobhodno potreben; in tu mi vsi, ki krščansko in avstrijsko mislimo, podajamo antisemitom roko v prijateljsko zvezo: naj vstrajno, naj krepko nadaljujejo vojsko proti židovstvu. (Mahnič, 1896: 340)

Šele ko je katoliška stranka nazadnje nacionalizem umestila v sistem ideoloških norm in mu odredila natančno določen prostor (zajet v že omenjenem ekskluzivističnem geslu: »Samo katoliški Slovenec je pravi Slovenec«), se je začela politična mobilizacija z nacionalističnimi izhodišči, v katere pa so ponovno vključili antisemitizem.

Tudi *parlamentarizem* naj bi bil končno rezultat iste »zarote«. Spet po vodilnem ideologu slovenskega političnega katolicizma tistega časa, Antonu Mahničju:

Po nesrečni vojski leta 1866 je masonstvo pod imenom liberalizma imelo v starodavno katoliško Avstrijo slovesen vhod; postavnim potom modernega konstitucionalizma se je vgnezdilo v šoli, v javnem časopisju, v sodstvu, osmelilo se skruniti sveti zakon, strlo konordat! (Mahnič, 1896: 340)

Nasproti t. i. »judovskemu parlamentarizmu« je znotraj ideologije slovenskega političnega katolicizma kot optimalna družbena ureditev veljala stanovska družba (*Ancien Régime*), pozneje monarhija (Mahnič, 1888: 155).

Tisk in javno mnenje naj bi bila (kolikor sta bila usmerjena proti interesom političnega katolicizma) tudi v rokah omenjenih zarotnikov. Spet navajam Antona Mahničja iz leta 1888:

Javno mnenje, katero je revolucija (francoska, op. E. P.) za vodilo namesto nezmotne katoliške cerkve, vstvarja in določuje časopisje v katerem imajo spet Židovi odločivno besedo. Slovstvo, ki ima v omikanih, cerkvi izneverših se krogih, nadomeščati vero, navdihneno je

isto tako od duha Izraelovega, ki po svojih sinovih, Spinozi in Heineji, malo da ne samo oblastno nadvladuje moderno filozofijo, romanopisje in pesništvo. Nedavno je nekdo na Francoskem spisal delo, katero je naslovil: »La France juive«. Menimo, da ravno tako bi se dala spisati velika velika knjiga ter z isto pravico nasloviti: la Europe juive! (Mahnič, 1888: 99)

Podobna krivda je šla Judom v zvezi s t. i. *brezversko šolo*, ki da jo je treba znova iztrgati iz rok države in brezbožnega (liberalnega) šolskega ministrstva.

V ideoloških stališčih političnega katolicizma na Slovenskem do nekaterih bistvenih vprašanj »modernizacije« se v času pred 1. svetovno vojno v navedenih in še drugih, podobnih oblikah pojavlja antisemitizem in domnevna »vloga« Judov. Seveda so spadali k takim »novostim« vsi družbeni trendi in pojavi, ki so kakorkoli (dejansko ali domnevno) ogrožali interese političnega katolicizma. Sem so spadali t. i. »žensko vprašanje«, »izrojena umetnost«, šport, vse do literarnih zvrsti, kinematografa, načina prehrane, različni plesi itd.

Za probleme z modernizacijo in prav tako za pojav novih, konkurenčnih ideoloških in političnih gibanj naj bi bil po definiciji ideologije političnega katolicizma kriv t. i. »odpad od Boga« Ta naj bi bil sploh vzrok propadanja kultur in civilizacij v zgodovini človeštva. Po tej ideološki premisi se (kakor npr. pri Arthurju Gobineauju (1855) »rasno mešanje« ali pri Marxu (1848) razredni boj), propad ali katastrofe narodov pojavijo vedno (in samo) po t. i. »odpadu od vere«:

Priznajmo si vendar odkrito: Evropa je začela propadati, ker je začela zapuščati Boga! Ruski mislec Berdjajev je to jasno povedal tudi modernemu človeku. Moderna kultura je izšla iz humanizma. Humanizem je pa osamosvojil človeka od Boga. Sam naj bi človek ustvarjal vse vrednote in z vednim napredkom naj bi oplemenitil človeka in človečnost do najvišje usovršenosti. Zato in le zato je pa moral dovesti humanizem moderno kulturo in moderno človeštvo do katastrofe. (Ušeničnik, 1927: 150–151)

Tako se v ideologiji političnega katolicizma na Slovenskem razmerje med religijo in družbo postavlja v vlogo t. i. »gibala zgodovine«. Za vse motnje na tej zvezi pa naj bi bili spet krivi predvsem Judi ... Ker jih na Slovenskem tako rekoč ni bilo, je bil za vse kriv t. i. »judovski duh«, ki je prihajal iz Evrope, kjer naj bi Judi že povsem zavladali ... Z antisemitsko demagogijo, ki je bila na Slovensko prišla prav iz srednje Evrope, pa naj bi zdaj preprečili prihod modernizacije iz te iste srednje Evrope ...

Obravnavajo omenjenih vprašanj in argumentacija stališč sta bili za politični katolicizem tako rekoč nemogoči brez nenehnega opozarjanja na omenjene »nosilce kvarnih novosti in vrednot«. Seveda se stališča pri posameznih ideoloških vprašanjih po 1. svetovni vojni spreminjajo in si postajajo lahko celo diametralno nasprotna, vloga in pomen t. i. »judovskih elementov« pa ostaneta enaka, čeprav je tako nujno prihajalo do paradoksa, ko so bili isti »Judi« večkrat krivi – npr. za dva nasprotujoča si procesa, kar je bilo odvisno od zornega kota oziroma od trenutnih »potreb« po antisemitizmu. Za revščino proletariata npr. naj bi bili po mnenju vodilnih ideologov katoliškega gibanja v Sloveniji krivi judovski kapitalisti, judovski borzni špekulanti itd., za revolucijo v Rusiji pa spet Judi, ki naj bi se postavili na čelo socialne demokracije in komunizma.⁸

V vsej avstro-ogrski monarhiji je ob koncu 19. stoletja v antisemitizmu katoliških strank mogoče prepoznati pravzaprav spopad Katoliške cerkve in političnega katolicizma s sodobnim

⁸ Tezo nazadnje razvije do absurda Adolf Hitler v delu *Mein Kampf* (1933), kjer jo predstavlja kot dogovorjeno/fin-girano igro oziroma spopad med Judi kapitalisti in Judi komunisti. Glej o tem poglavje *Volk und Rase v Mein Kampf*.

svetom. Judi so eden ključnih konstitutivnih elementov politične mobilizacije v obdobju formiranja ideologije političnega katolicizma in njegove politične organizacije.

Podobno vlogo kot pri omenjenem katoliškem ideologu Antonu Mahničju je imela »teorija o zaroti« tudi pri J. Evangelistu Kreku, drugem najpomembnejšem ideologu slovenskega katoliškega gibanja pred I. svetovno vojno. Tudi zanj je spopad z liberalizmom pomenil spopad z »razkrajajočim Judovskim duhom« (Krek, 1901: 350).

Krek je propagiral antisemitizem, ki ga je utemeljeval podobno kakor npr. časnikar Wilhelm Marr, ki je leta 1873 izdal brošuro z naslovom *Der Sieg des Judentums über das Germanentum*. Judov naj ne bi več napadali zaradi njihove religije in iz nje izhajajoče etike (kot sta to počela npr. Ernest Renan ali Ludwig Feuerbach), ampak zaradi »njihovega razkrajajočega duha« Z njim naj bi bili Judi »razkrojili arijsko kulturo in družbo in jima zavlada« (Hellwing, 1972: 24).

V Krekovih stališčih prav tako prepoznamo vpetost v širši (ideološki in politični) prostor monarhije, saj je bil tudi njegov najpomembnejši konkretni politični vzor prav dunajski katoliški politik Karl Lueger. Luegerjev, na antisemitizmu temelječ politični populizem na Dunaju, njegovi govorniški antisemitski izpadi in njegovo besedišče so se po monarhiji hitro širili in »bogatili« politično-retorični slovar provincialnih politikov, med katere so spadali tudi vodilni ideologi slovenskega političnega katolicizma. Liberalci so postali »judeoliberalci«, neantisemitski tisk »judovski tisk«, vladajoči sloji na Madžarskem »Judeomadžari«, italijanski iredentisti »judeolahoni« in nazadnje so celo dunajski zagovorniki rasnega antisemitizma (npr. Georg Schönerer) označeni za »judeoradikalce« itn. Pri tem je šlo za različne oblike operacionalizacije ideologije in za politično mobilizacijo, ne nazadnje tudi zgolj retorično (Hellwing, 1972: 52). Tudi Janeza Evangelista Kreka je (kakor npr. mladega Hitlerja) prevzela Luegerjeva govorniška in politična spretnost (Hitler, 1933: 107).

Novo ideološko-politično vlogo dobi antisemitizem na prelomu stoletja, takoj po nastanku nove konkurenčne politične sile – socialne demokracije. Ker vidi Janez Evangelist Krek – ki je sebe imenoval krščanski socialist – v socialni demokraciji največjo konkurenco za prihodnost političnega katolicizma, ima zanj judovstvo (tako kot prej, v primeru liberalizma) znova vlogo glavnega pobudnika novega političnega gibanja.

Že v predstavitvenem zapisu o nemški socialni demokraciji je Krek v svojem najbolj zrel delu z zgovornim naslovom *Socializem* zapisal: »Ne rečemo preveč, če pravimo, da brez Lassalla bi sploh socialne demokracije ne bilo.« (Krek, 1901: 347) Pri opisu Lassalla je potem ta najprej Jud (!), potem šele (in prav zato) je tudi: » ... predrzen, ohol, razposajen in len« (Krek, 1901: 347). Krek končuje opis Juda Lassalla s »splošno« oceno judovstva:

Kjer gospodujejo Judje, polni takega duha, tam je pozebla sreča krščanskega ljudstva. Žal, da moramo reči: ne samo v socialni demokraciji, marveč tudi drugod: v umetnosti, v časnikarstvu, v politiki imajo Judje že dolgo vodstvo v rokah. Revolucijska gibanja od l. 1848. so njihovo delo; surovo liberalstvo, gmotni nrvni in politični razpad naših držav je njihov plod. (Krek, 1901: 350)

Krek tako brez ovinkarjenja pove, da so kar za »vse skupaj« (t j. za omenjene elemente »modernizacije evropske družbe«) krivi Judi in ker v konkretnem besedilu govori o politični konkurenci (tj. socialni demokraciji), so krivi še posebno zato: »Razkrajajoči Judovski element je sicer posredno tudi pri nas že pokazal svoj vpliv. Žalostne razmere: razdor, socialna demokracija, gnilo slovstvo so posledica tega vpliva ... Toda Judov ni med nami, in zato se čutimo tudi še toliko krepke, da premagamo svojo bolezen.« (Krek, 1901: 350)

Po I. svetovni vojni, zlasti v tridesetih letih, se ideologizirana podoba Judov in antisemitizma delno transformira, saj antisemitizem zdaj nastopi tudi v vlogi antikomunizma. V dvajsetih letih antisemitizem kot antiliberalizem slabi zaradi (ideološkega) prehajanja iz antisemitizma

kot antiliberalizma/antikapitalizma v antisemitizmu kot antisocializem/antikomunizem, potem ko je kot antiliberalizem svojo vlogo pri ideološki in politično-retorični mobilizaciji, vsaj na Slovenskem, v veliki meri že opravil. V tem času je antisemitizem (mišljen kot antikapitalizem/antiliberalizem) temeljil predvsem na Marxovem »obratu«, po katerem je »družba kriva za svoje judovstvo« in ne več toliko Jud (mišljen fizično) za njeno »pojudenje«, saj »Jud je pri tem le pridno pomagal« (Marx, 1979: 183). Ko se v tridesetih letih izenačevanju Judi = liberalci (masoni, protestanti itd.) pridruži še izenačevanje Judi = socialdemokrati/komunisti, je tudi – paradoksalno – argumentacija antisemitizma (v odnosu do liberalizma/kapitalizma) prevzeta (v skladu z akomodacijsko logiko) prav iz marksizma. To velja za večino avtorjev v katoliškem taboru (Janežič, 1933: 149–157).

V času oblikovanja političnega katolicizma pripade Judu vodilna vloga v »liberalno-kapitalistični zaroti«. V tridesetih letih je antisemitizem kot antikapitalizem/antiliberalizem že veliko bolj metaforičen, saj je za razvoj liberalizma in kapitalizma kriv predvsem »judovski duh«. Jud »zarotnik« pa se zdaj (mišljen dobesedno, tj. »fizično«) (pre)seli v vrste komunistov.

V času zgodnjemeščanskega antisemitizma so Judi – kot smo videli pri Mahničju – lahko *bourgeois* in ne morejo postati *citoyens*, ker da so preveč zavezani svoji partikularnosti in ker da »preveč držijo skupaj«. So »premalo kozmopoliti«, ker dajejo svojim interesom prednost pred narodno-državnimi. V času poznomeščanskega antisemitizma pa so isti Judi preveč kozmopoliti in pomenijo kozmopolitski abstraktni univerzalizem (v gospodarstvu npr. kot internacionalna judovska borzna zarota na eni strani ali kot agentje komunistične internacionale na drugi) in so zdaj premalo zakoreninjeni v »tleh in krvi« (Žižek, 1987: 52). Za novega vodilnega ideologa slovenskega katoliškega gibanja v času med obema vojnama, Aleša Ušeničnika, pa so bili Judi lahko tudi kar vse to skupaj, kot je zapisal: »Marx je po krvi jud, po krstu protestant, po načinu mišljenja hegeljanec – evolucionist, po prepričanju materialist, torej pravi internacionalec, brez čuta za verstvo in npravne ideje.« (Ušeničnik, 1920: 110)

V antisocialistični/antikomunistični različici antisemitizma je tako Jud (tudi fizično) spet glavni protagonist. Ko govorim o dveh »vrhuncih« antisemitizma v ideologiji političnega katolicizma, velja omeniti, da ju je težko natančno časovno opredeliti, saj v istem času, ko npr. Janez Evangelist Krek uporablja svoj antisemitizem kot antikomunizem/antisocializem, uporabljajo drugi vodilni ideologi slovenskega političnega katolicizma (npr. Aleš Ušeničnik) antisemitizem (še vedno) tudi kot antiliberalizem/antikapitalizem ali kar kot oba hkrati.

V tridesetih letih je Žitomir Janežič v katoliški znanstveni reviji *Čas* »prehod« na antisemitizem/antikomunizem v skladu z zgoraj povedanim celo »znanstveno pojasnil« s »prehajanjem judovske eshatološke volje in mesijanske misli« z individualne ravni (posameznik/narod) na raven kolektiva/razreda. Tako Janežič na Slovenskem opravi nekakšno kontinuiteto med obema »oblikama« antisemitizma. Po Janežičju naj bi »Mesija« postal zdaj »socialna klasa«, tj. razred, ki bo realiziral judovsko socialno kraljestvo na zemlji. Janežič judovsko »eshatološko usmerjenost volje« razlaga iz domnevnih judovskih »rasnih prirojenosti«:

Judovska večina in službena sinagoga sta danes liberalni, ne ortodoksni. Mesija ni sodobnemu ljudstvu več oseba, ampak kolektiv, razred. Mesija je tista »socialna klasa«, ki bo realizirala judovsko socialno kraljestvo na zemlji. Jud Marx je ta kolektiv kot realizacijo mesije postavil teoretično v proletarski razred. Judi, Trocki, Lenin, Stalin in dr. pa so hoteli in še hočejo to misel napraviti za dejanje. Ni samo slučaj, da vodijo današnji proletariati Judje. (Janežič, 1933: 151)

Kako je katoliški antisemitizem pripravljajal pot ravnemu in ga nekako sploh omogočil, je videti tudi iz Janežičevega besedila, v katerem so Judi stalni generator omenjenega »brezbožnega razvoja družbe«:

Socialni položaj Judov se je začel že v 18. stoletju spreminjati. Jud ni bil več samo trgovec ali obrtnik, ampak povzpел se je tudi do najvišjih služb in začel se je pollaščevati vodilnih mest v gospodarstvu, politiki, znanosti in sploh v vseh področjih javnega življenja v družbi. (...) Kmalu se je večina kapitala po raznih državah znašla v judovskih rokah. Judje so postali gospodarsko najvišje stoječi socialni razred. V tem položaju Judje niso bili samo neusmiljeni izkoriščevalci kmeta in meščana, ampak znali so pod svojo odvisnost spraviti tudi ministrstva in vlade celih držav – kar delajo tudi danes. Izrael se je pričel pollaščevati gopostva nad – gentes. (Janežič, 1933: 151)

Če odstavek primerjamo z ustreznim odstavkom v poglavju *Volk und Rasse* v Hitlerjevem *Mein Kampf*, lahko ugotovimo, da je zgornji citat skoraj dobeseden slovenski prevod (Hitler, 1933: 334–335).

V tem pogledu kaže antisemitizem pri vodilnih ideologih slovenskega političnega katolicizma v tridesetih letih tudi na Slovenskem že precej rasistično podobo (Grafenauer, 1988: 43). V tridesetih letih je v osrednjem katoliškem dnevniku *Slovenec* v skladu z že omenjeno (fizično) »premesitvijo« Judov zarotnikov v vrste komunistov izhajal (značilen) podlistek o revoluciji v Rusiji (ki je bil samo eden od nešteto primerov):

Judje so imeli svoj lasten obračun s carsko Rusijo in ta obračun so opravili z gesli marksizma na hrbtu ljudstva, ki niti slutilo ni, kaj se dogaja okrog njega in kaj vse prihaja. (...) Na zapadu vlada Jud v kapitalističnih trdnjavah, v Rusiji bo vladal na čelu zgaranega proletarijata. (...) Nad sto milijonov ruskega prebivalstva je »predstavljalo in zastopalo« par zakletih Judovskih časnikaerjev! (Slovenec, 1934)

Če podlistek (tedanjega) najštevilnejšega slovenskega dnevnika (!), ki je bil (obenem) glasnik ideologije političnega katolicizma (omenjeni članki izhajajo takoj na drugi strani, za najbolj aktualnimi dnevnopolitičnimi novicami), spet primerjamo s pasusi iz Hitlerjevega *Mein Kampfa*, najbrž lahko domnevamo njegov neposreden vpliv na ideologijo političnega katolicizma na Slovenskem.

V resnici pa se nam te t. i. »različne vrste antisemitizma« (religiozni, politični, duhovni, rasni itd.) tudi v njihovih slovenskih različicah kažejo kot prepleten in zapleten sistem medsebojnih in vzajemnih antisemitskih predsodkov in izpadov, ki jih je pravzaprav nemogoče jasno ločevati, saj so v medsebojni odvisnosti in vplivajo drug na drugega. S tem postaja tudi vse bolj dvomljivo razločevanje oziroma presojanje o tem, kateri antisemitizem »naj bi bil bolj ali manj nedolžen« (Lehr, 1874: 227–238).

Pri (sicer) najbolj radikalnih katoliških političnih skupinah na Slovenskem ob koncu tridesetih let – mladinskih organizacijah Katoliške Akcije, pri t. i. »Mladcih« Ernsta Tomca in »Stražarjih« Lamberta Ehrlicha – gre sicer za radikalizirane oblike antisemitizma, ki smo ga do zdaj že srečali. »Katoliški Mladci« so tudi prvi, ki objavljajo kratke antisemitske citate iz Hitlerjevega *Mein Kampfa* (Mi mladi borci, 1939: 39). Podobno v glasilu *Straža v viharju* tako rekoč ni številke brez antisemitskih izpadov. V njem je antisemitizem pogostejši in bolj radikalen, še zlasti v svoji rasistični obliki:

V svetu veje vihar, mogočen kot še nikdar. Kot prah dviga in odnaša Judovsko pajčevino, ki je prepregla vso zemeljsko kroglo. (...) V mali Sloveniji se je razvijalo nekoliko drugače. Jud se pri nas razen v Prekmurju, ni mogel vzdržati. Živelii smo stoletja zase in v Bogu. (...) Odkar je zadnji Turek zapustil slovenska tla, nas življenje ni vzgajalo več k pravi odpornosti. (...) Prostrani svet, večji narodi in države kot smo mi, so končno doumeli, da jih utegne

Judovski satanizem s sredstvi velekapitalizma in boljševizma – če se mu brezobzirno ne upro – razorožiti vere, narodnosti, kulture, svobode in jim izropati vse zaklade narodnega bogastva. (...) In mi naj zaradi lastne brezbržnosti pademo kot nepotrebna žrtev proklete Judovske religije, ki fanatično dere za blaznim ciljem: doseči za vsako ceno popolno vladno nad svetom. (Straža, 1936: 1)

Članki v omenjenem časopisu so na številnih mestih zelo podobni antisemitizmu, npr. v Hitlerjevemu *Mein Kampf*u, Rosenbergovemu *Mitu dvajsetega stoletja* idr. Očitno je šlo za t. i. ideološki »beg naprej« in s tem povezano povzemanje antisemitizma iz nacionalsocialističnega ideološkega konteksta.

Analizi vloge in tradicije antisemitizma v zgodovini ideologije slovenskega političnega katolicizma sem namenil poseben prostor iz dveh razlogov: na eni strani se je v tem političnem taboru antisemitizem teoretsko in propagandno (ideološko in politično) najbolj razvil, na drugi pa je imela stranka na Slovenskem od konca 19. stoletja vse do 2. svetovne vojne absolutno politično večino. Popolno politično oblast in vpliv so ji zagotavljali tisk, društva, politična in cerkvena organizacija. Zato je imela stranka tudi ključno vlogo in največji vpliv pri zakoreninjenju antisemitskih predsodkov in stereotipov v slovenski družbi.

Kljub vsemu lahko rečemo, da se rasizem v eshatološki dimenziji rasnega spopada med arijstvom in judovstvom v Sloveniji ne pojavi v množični obliki, četudi so meje med t. i. različnimi antisemitizmi – kot rečeno – velikokrat močno nejasne (Wodak, 1990: 2). Katoliška antisemitska politična propaganda (v srednji Evropi) je v tem pogledu soustvarjala razmere za t. i. *Endlösung* vsaj toliko kot npr. bogata antisemitska tradicija v nemški leposlovnih literaturi, ki se sicer pogosteje omenja (Silberman, 1981, 16–20). Zgodovina Judov, antisemitizma in zgodovina holokavsta na Slovenskem je v tem pogledu sestavni del tragičnega srednjeevropskega mozaika.

Judi v Sloveniji po 2. svetovni vojni in danes

Kmalu po vojni se je znova oblikovala Judovska skupnost Slovenije, ki je bila do leta 1991 del Zveze jugoslovanskih judovskih skupnosti. Mednarodna politika socialistične Jugoslavije v odnosu do Izraela na eni strani in kot ateistična družba na drugi ni dopuščala razvoja judovske skupnosti, pa tudi antisemitizma ne. Tako v »uradni« *Zgodovini Slovencev*, ki je izšla leta 1979 na tisoč straneh, ne najdemo ne Judov in ne antisemitizma. Tudi zgodovina prekmurskih in drugih s slovenskega ozemlja deportiranih Judov je bila po letu 1945 zamolčana. Kakor druga medetnična vprašanja ali npr. nacionalizme, šovinizme itd., sta komunistična ideologija in jugoslovanska socialistična politika za pol stoletja »zamrznili« in formalno niso obstajala.

Podobno bi lahko trdili za slovensko historiografijo in slovensko zgodovinopisje. Zgodovina holokavsta v Sloveniji, ki je sestavni del zgodovine srednjeevropskega antisemitizma in kot taka sestavni del rezultante evropske judovske tragedije, še ni popolnoma raziskana, se pa raziskuje.⁹

⁹ Z zgodovino Judov na našem ozemlju se danes ukvarja vrsta raziskovalcev. Naj naštejemo le nekatere: dr. Marjan Toš, ki raziskuje zgodovino Judov na Štajerskem in v Prekmurju do holokavsta; dr. Klemen Jelinčič Boeta, ki poleg pregledne zgodovine Judov raziskuje predvsem zgodovino Judov v našem prostoru v srednjem veku; Boris Hajdinjak, ki proučuje zgodovino judovskih skupnosti v srednjeveških mestih na Štajerskem (Ptuj, Maribor); dr. Marta Verginella, ki proučuje holokavst in zgodovino tržaške judovske skupnosti; dr. Irena Šumi, ki se ukvarja z interdisciplinarnimi študijami o judovstvu; dr. Andrej Pančur, ki proučuje predvsem zgodovino Judov v Kraljevini SHS/Jugoslaviji; dr. Oto Luthar, ki obravnava teoretske vidike holokavsta in zgodovinopisja o judovstvu; mag. Renato Podberšič pripravlja doktorsko disertacijo o zgodovini Judov na Goriškem.

Sklep – Judi v Sloveniji danes

Zaradi nenehnih migracij v jugoslovanskih republikah je judovska skupnost v Sloveniji danes kulturno precej mešana skupnost. Največ Judov živi v večjih mestih, predvsem v Ljubljani, kjer jih je več kot polovica od približno petsto slovenskih Judov. Skupnost ima v Ljubljani sinagogo in na novo ustanovljen Center za judovske in hebrejske študije.

Od zgodovinskih objektov sta se ohranili sinagogi v Mariboru in Lendavi. Ohranjenih je tudi več judovskih pokopališč – v Lendavi, Murški Soboti, Mariboru, Novi Gorici in Ljubljani. Položaj judovske skupnosti v sodobni Sloveniji naj bi bil leta 2003 po besedah njenega glavnega rabina Ariela Haddada »zgleden«, kar lahko razumemo kot stanje, s katerim je zadovoljen (Aleksić, 2003). Po ocenah Judovske skupnosti živi v Sloveniji petsto Judov, čeprav je članov Judovske skupnosti manj in variira pri številki okoli sto petdeset vključenih članov (Jelinčič, 2009: 109).

Tradicija opisanega »antisemitizma brez Judov« v Sloveniji še danes očitno pogojuje tudi družbeno prikrito držo slovenske judovske populacije. V deželi s tako razvito antisemitsko tradicijo je najbrž težko biti Jud. Slovenski primer kaže tudi, kako vztrajen je lahko družbeno razširjen stereotip oziroma predsodek, ko se enkrat zakorenini v prevladujoči religiji, literaturi in politični tradiciji. Še leta 2000 bi po anketi¹⁰ četrtnina Slovencev za svojega soseda nikakor ne hotela imeti Juda (Žerđin, 2002), in to ob dejstvu, da je (po mojem mnenju) 99 odstotkov Slovencev v svojem življenju, človeka, ki se javno deklarira za Juda, videlo najbrž samo na televiziji ...

Bolj zanimiva in problematična pa je logika delovanja antisemitizma, ki vse do danes ostaja in deluje podobno v vseh družbah, ki se soočajo z novimi družbenimi problemi, ki jih prinaša modernizacija. Prenaša, deluje in širi se praviloma na enak način, le da so zdaj »nosilci zarot« različne nove »zarotniške« skupine: »udbomafija«, »homoseksualni lobi«, »Murgle« itd. V resnici gre za enako razumevanje »modernizacije« družbe, ki ne deluje, za kar so hitro krivi »strici iz ozadja«, različni »prikriti zarotniki«, ki naj bi skrivaj »iz ozadja vlekli svoje niti ...«.

Seveda ne trdim, da interesna združenja, lobiji in tudi različne neformalno povezane družbene skupine ne obstajajo – kakor so vedno tudi v zgodovini –, a težava je v tem, da se poenostavljene vloge »zarotniških skupin« praviloma namenijo povsem napačnim skupinam in posameznikom, ki se jih nato v vlogi »grešnega kozla« izkoristi za ideološke in politične manipulacije v družbah, ki so imele in imajo težave z modernizacijo – ali npr. s tranzicijo.

Ker smo danes v Sloveniji v družbenem in političnem pogledu v zelo podobno težavnem položaju, kakor je bila slovenska družba ob koncu 19. stoletja, v času zgodnje akumulacije kapitala, se tudi vzorci in obrazci ponavljajo pri skupinah in posameznikih, ki so družbeno dovolj prepoznavni, da je nanje mogoče aplicirati poenostavljene predstave in teorije o »zarotah«: le da so vloge nosilcev »zarot« zdaj v primerjavi s koncem 19. stoletja nekoliko drugače porazdeljene.

Literatura

- ALEKSIĆ, JURE (2003): Ne pastir, rabin! Ariel Haddad: glavni rabin slovenske židovske skupnosti. *Mladina*, 8. december. Dostopno na: <http://www.mladina.si/93265/ne-pastir-rabin/> (3. maj 2015).
- DE GOBINEAU, ARTHUR JOSEPH (1855): *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Paris: Librairie de Firmin Didot Freres.
- GRAFENAUER, BOGO (1988): Razprava. *Revija 2000* (40/41): 42–44.
- GRDINA, IGOR (1989): Podoba Žida v slovenski literaturi. *Kronika* 37(3): 267–277.

¹⁰ Gre za anketo Slovensko javno mnenje iz leta 2000 in vprašanje »Katere od spodnjih skupin ljudi ne bi imeli za sosede«.

- HEIM, HEINRICH (1982): *Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944*. München: Wilhelm Heyne Verlag.
- HITLER, ADOLF, (1933): *Mein Kampf*. München: Franz Eher Nachfolger Verlag.
- HANISCH, ERNST (1975): *Konservatives und revolutionäres Denken*. Wien-Salzburg: Geyer Edition.
- HELLWIG, ARIE (1972): *Der konfessionelle Antisemitismus im 19. Jahrhundert in Österreich*. Wien, Freiburg, Basel: Herder Verlag.
- JANEŽIČ, ŽITOMIR (1934): Judovstvo in antisemitizem. *Čas, revija Leonove družbe v Ljubljani* (28): 149–157.
- JELINČIČ BOETA, KLEMEN (2009): *Judje na Slovenskem*. Celovec: Mohorjeva družba v Celovcu.
- KREK, JANEZ EVANGELIST (1901): *Socializem*. Ljubljana: Slovenska krščansko-socialna zveza.
- LEHR, STEFAN: (1974): *Antisemitismus – religiöse Motive im sozialen Vorurteil*. München: Verlag Kaiser.
- LEVENTAL, ZDENKO (1994): *Auf glühendem Boden*. Konstanz: Hartung-Gorre Verlag.
- MAHNIČ, ANTON (1888a): Rimski papež in prostost. *Rimski katolik* I(2): 97–107.
- MAHNIČ, ANTON (1888b): Židovstvo in framasonstvo. *Rimski katolik* I(4): 205–214.
- MAHNIČ, ANTON (1890): Ahasverus, večni Jud. *Rimski katolik* II(2): 220–226.
- MAHNIČ, ANTON (1891): Še enkrat Lavigerie pa njegova republika. *Rimski katolik* III (4): 153–168.
- MAHNIČ, ANTON (1896): Cerkev in država. *Rimski katolik* VIII(4): 317–340.
- MARX, KARL (1848): *Manifest der Kommunistischen Partei*. London: Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter.
- MARX, KARL (1979): Prispevek k židovskemu vprašanju. V *Izbrana dela*, B. Ziherl (ur.), 149–188. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MATAJČ, VANESA (2011): Medbesedilna razmerja med ustno zgodovino in literaturo v pričevanju. *Acta Histriae* 19(1-2): 301–318.
- MI MLADI BORCI (1939). Letnik 4, številka 10. Ljubljana: Konzorcij.
- MURNIK, RADO (1984): *Lepi Janičar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- NOVAČAN, ANTON (1925): Celjska kronika. Dramatski mozaik v treh delih. Herman Celjski. *Ljubljanski zvon* 45(1): 6–7.
- NOVAČAN, ANTON (1927): Celjska kronika. Dramatski mozaik v treh delih. Herman Celjski. *Ljubljanski zvon* 47(7).
- NOVAČAN, ANTON (1928): Celjska kronika. Dramatski mozaik v treh delih. Herman Celjski. *Ljubljanski zvon* 48(1-2).
- PELIKAN, EGON (1997): *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*. Maribor: Obzorja.
- PELIKAN, EGON (1998): Enciklopedija Slovenije. *Rasizem*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- PERŠIČ, JANEZ (1985): Problem Cankarjevega antisemitizma. *Problemi XXIII*(1-2): 21–22.
- PANČUR, ANDREJ (2013): Slovenski antisemitizem in protijudovski nemiri na Spodnjem Štajerskem v letu 1883. V *Slovenski Judje (Zgodovina in holokaust)*, I. Šumi in H. Starman (ur.), 91–109. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga.
- PODBERŠIČ, RENATO (2013): Pregarjanje Judov na Goriškem med drugo svetovno vojno. V *Slovenski Judje (Zgodovina in holokaust)*, I. Šumi in H. Starman (ur.), 123–134. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga.
- RUPEL, DIMITRIJ (1987): *Besede božje in božanske*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SILBERMANN, ALPHONS (1981): *Der ungeliebte Jude*. Zürich: Interform.
- SLOVENEČ (1934). Letnik 6, številke 253–259, 7. – 14. november. Ljubljana.
- SPERBER, JONATHAN (2014): *Karl Marx – Revolucionar in njegov čas*. Ljubljana: Založba Modrijan.
- STRAŽA V VIHARJU (1936): Narodi vstajajo: Svet terja tudi naš delež. *Straža v viharju* 3(1): 1.
- TOŠ, MARJAN (2013): Holokaust in zgodovinski spomin na slovenske Jude. V *Slovenski Judje (Zgodovina in holokaust II.)*, N. Lešnik in M. Toš (ur.), 9–22. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga.
- TOŠ, MAJA (2013): Judje na Štajerskem do druge svetovne vojne. V *Slovenski Judje (Zgodovina in holokaust)*, I. Šumi in H. Starman (ur.), 31–51. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga.
- UŠENIČNIK, ALEŠ (1910): *Sociologija*. Ljubljana: Leonova družba.
- UŠENIČNIK, ALEŠ (1912): Vera in narodnost. *Čas* 6(5): 379–380.
- UŠENIČNIK, ALEŠ (1920): *Uvod v krščansko sociologijo*. Ljubljana: Založba Slovenske krščansko-socialne zveze.
- UŠENIČNIK, ALEŠ (1927/1928): Nova renesanca. *Čas*, 22(1): 137–151.

- VALENČIČ, VLADO (1992): *Židje v preteklosti Ljubljane*. Ljubljana: Park.
- VIRK, TOMO (1993): Slovenska nacija in slovenska literatura. *Nova revija* 12(134/135): 254–260.
- ZGODOVINA SLOVENCEV (1979). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ŽERDIN, ALI H. (2002): Najmanj zaželeni sosed. *Mladina* 12. marec. Dostopno na: <http://www.mladina.si/93840/najmanj-zazelen-sosed/> (3. maj 2015).
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1987): *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- ŽUPANČIČ, OTON (1972): Veronika Deseniška. V *Zbrano delo 6*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- WODAK, RUTH (1990): *Wir sind alle unschuldige Täter!* Frankfurt: Suhrkamp Verlag.